

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(3)/2023, 81-85

УДК: УДК; (392:390)

DOI: [10.52754/1694867X_2023_2\(3\)_11](https://doi.org/10.52754/1694867X_2023_2(3)_11)

**КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЛЕМ ЖАНА КИЛЕМ БУЮМДАРЫНЫН
ПАЙДАЛАНУУ ЧӨЙРӨСҮ**

**СФЕРА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ КЫРГЫЗСКИХ КОВРОВ И КОВРОВЫХ
ИЗДЕЛИЙ**

SCOPE OF USE OF TRADITIONAL KYRGYZ CARPETS AND CARPET PRODUCTS

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна

Satybaldieva Chynukhan Topchubaevna

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate Of Historical Sciences, Associate Professor, Osh State University

chynyhan@bk.ru

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЛЕМ ЖАНА КИЛЕМ БУЮМДАРЫНЫН ПАЙДАЛАНУУ ЧӨЙРӨСҮ

Аннотация

Бул макалада кыргыздардын салттуу ыкма менен токулган килемдин пайдалануу чөйрөсү жөнүндө жазылды. Автор кыргыздардын салттуу ыкма менен токулган килем жана килем буюмдарынын сакралдык мааниге ээ болуп, кыз узатуудагы сеп буюмдарынын өзөгүн түзүп, баланы сүннөткө олтургузганда, элдик оюндарда, өлүк көмүү салтында ритуалдык мааниге ээ экендигин аныктаганга аракет жасады. Килем буюмдарынын кыргыздын жашоо турмушунда эң эле көп жана узак убакытка чейин пайдаланылуучу бирден бир маанилүү буюм экендиги бизге белгилүү болду. Методдор: килем жана килем буюмдарынын пайдалануу чөйрөсүн изилдөө учурунда негизинен теориялык жана эмпирикалык изилдөө методдору колдонулду. Жыйынтык: Кыргыздардын килем жана килем буюмдарынын пайдалануу чөйрөсү аркылуу алардын этномаданиятындагы өзгөчөлүктөр аныкталды.

Ачкыч сөздөр: салт, салттуу килем, килем буюмдары, токуу, кол өнөрчүлүк, сеп, ритуал.

СФЕРА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ КЫРГЫЗСКИХ КОВРОВ И КОВРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация

В данной статье описывается использование традиционных кыргызских ковров. Автор попытался определить, что сотканые традиционным способом ковры и коврики имеют сакральное значение, составляют основу предметов приданого на свадебном обряде, имеют ритуальное значение в народных играх и национальных обычаях. Нам стало ясно, что ковровые изделия – это самые важные и долговечные товары в жизни кыргызов. Методы: при изучении области использования ковров и ковровых изделий применялись преимущественно теоретические и эмпирические методы исследования. Вывод: этнокультура кыргызов определялась через сферу использование ковров и ковровых изделий.

SCOPE OF USE OF TRADITIONAL KYRGYZ CARPETS AND CARPET PRODUCTS

Abstract

This article describes the use of traditional Kyrgyz carpets. The author tried to determine that carpets and rugs woven in the traditional way of the Kyrgyz have a sacred meaning, they form the core of dowry items at the bride's wedding, and they have a ritualistic value in folk games and folk traditions. It has become clear to us that carpet products are the most important and long-lasting products in Kyrgyz life. Methods: mainly theoretical and empirical research methods were used during the study of the area of use of carpets and carpet products. Conclusion: the Kyrgyz's ethno-culture was identified through the use of carpets and carpet products..

Ключевые слова: традиция, традиционный ковер, ковровые изделия, ткачество, ремесло, приданое, ритуал.

Keywords: tradition, traditional carpet, carpet products, weaving, handicraft, dowry, ritual.

Киришүү. Салттуу килем токуу өнөрү - Кыргызстандын аймагындагы элдик салттарды ичине камтыган декоративдик искусствонун бир түрү катары каралат. Килем токуу өнөрү кустардык денгээлде болгону менен токулган килемдер өтө бышык жана кооз жасалган. Миңдеген жылдар бою кыргыздар килемде туулуп, жашап жана килем буюмдары алардын жашоосунун өзгөрүлгүс бөлүгү болгон деп бекеринен айтылган эмес.

Салттуу токулган түктүү килемдерин кыргыз аялдары мыкты токуп өздөштүрүп келишкен. Килем токуу өнөрү - бул Кыргызстан элинин байыркы колдонмо искусствосунун түрлөрүнүн бири болуп келет.

Илимий иштин негизги максаты: Килемдердин жана килем буюмдарынын түрлөрү элдин этногенетикалык жалпылыгынын, аны жараткан элдердин маданий жана экономикалык байланыштарынын айкын мисалы жана ошондой эле адамдын руханий дүйнөсү менен эстетикалык табити жөнүндө маалымат алып келген маанилүү тарыхый булак экендигин аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси: Салттуу ыкма менен токулган килем жана килем буюмдары жана алардын пайдалануу чөйрөсү.

Изилдөө предмети: Кыргыз элинин килем токуу кол өнөрү жана аны менен байланышка кыргыздардын этномаданияты.

Негизги бөлүк: Салттуу килемдердин тарыхтагы ордун анын маданий карым-катнаштагы байланышын эске алсак болот. Окумуштуу Э. Шефердин эмгегиндеги тарыхый маалыматтардан улам түрк урууларынын килем токуу менен алектенгендиги тарыхта белгилүү. Мында 726 - жылы Бухара падышасы Тан империясына сураныч менен кайрылуу жасап араб баскынчыларынан куткаруу жөнүндөгү өтүнүч жасап, жасоолдору аркылуу анын аялы “хатунь” кытай императрицасына токулган килемдерди белек катарында берип жибергени белгилүү болгон. Тан императору жана анын аялы жооп иретинде косметика жана баалуу кийим кече менен кайтарганы тарыхый булактардан белгилүү. Кытайга андан тышкары тюргештерден да токулган жүндөн килемдер белек катарында Чач жана Кештин башчыларынан белектер келип турган [11, 266-б.].

Кыргыздардын үйлөнүү тойлорунда айрыкча кыз узатуу процессинде кыздын энеси алына жараша кызына сеп жасап берген. Кызга берилүүчү септин эң маанилүүсү жана барктуусу токулган түктүү килем болуп саналган. К. Антипинанын белгилөөсү боюнча колунда бар үй - бүлөлөрүндө салт боюнча кызга септин санын “тогуздап” берилген [1, 70-б.]. Тогуз саны кыргыздар үчүн ыйык сан катары кабыл алынган.

Кызды узатып келгенде, кайын журту тарабынан босогого да көлөмү кичирээк болгон токулган килем салып коюшкан, аны ичкилик урууларында паяндос деп аталат. Кудалардын баары кирип болгон соң ал паяндосту кыздын жакын женелеринин бир алууга акылуу болгон. Албетте бул жерде эскертип кетчү жагадай, баары эле паяндос катары килем сала алган эмес, анын ордуна мата, жоолук да салынган учурлар кездешкен. Бул эми ошол үй бүлөнүн социалдык абалына жараша болгон [1, 71-б.].

Негизи үйдүн ээсинин жашоо денгээлин, анын социалдык абалын үйдүн ичиндеги жыйылып турган жүктүн абалынан билсе болот. Жыйылган жүктө ашыкча болгон килемдердин жайлануусу менен жүктүн көлөмү жана бийиктиги өскөн. Килемдер бир эле үй буюму катары колдонулган эмес, мисалы окумуштуу К.И.Антипинанын маалыматы боюнча

кыргыздар көчүү жараянында төөлөрдүн жүгүнүн эн үстүнө килем жаап коюшкан [1, 70-б.].

Чоң тойлордо килемдерди боз үйлөргө эле салбастан, бир боз үй менен экинчи боз үйлөрдүн аралыгына да төшөлүп салынган [1, 70-б.]. Бул көрүнүш тойго келген конокторду сыйлоонун белгиси катары каралат. Чоң тойлордо килем үйдүн көркү эле болбостон, ошол той болуп жаткан үйдүн ээсинин даража мансабын да көрсөтүп турган.

Кыргыздардагы инициациялык процесстеринин бири бул – өспүрүм курактагы же андан да жашыраак болушу мүмкүн, сүннөткө отургузуу процесси, мында уул баланын колун адалдоо, мусулманчылыктагы парздардын аткаруу жана чоңдордун катарында кошклуу жогоруда айтылган сүннөт той менен коштолгон. Эл жыйналып, мал союлуп, баланын келечеги үчүн элден бата алынган.

Мезгилинде эң кымбат балуу деп табылган согулган килем уул неберенин сүннөт тоюна алынып келиниши, ал баланын келечеги молчулук жана байгерчилик менен коштолушун тилек кылынган жана тайлары тарабынан колдоонун бир белгиси катары каралган. Кыргыздарда эр жигитке ар тараптан колдоо көрсөтүлүп, айрыкча тайларынын колдоосу чоң мааниге ээ болгон. Ал эми тагалары тай энчилеп мингизип, энчи берүү жөрөлгөсүн аткарышкан. Тайды болушунча кооз жабдуулар менен жабышкан жана тайенеси тарабынан белекке тартууланган килемди тайга жаап, сүннөткө отургузулуучу жээнди мингизип ары бери чаптырышкан. Аттын жасалгаларын да кээ бир учурларда килемден жасалган жабдуулар менен камсыздалган [7,120-б.]. Кыргыздарда жылкы өтө жогору бааланган, жана энчи берүү жөрөлгөсүндө негизги энчиленүүчү байлык катары каралган. Бул салт азыркы күндө да кыргыздардагы кеңири жайылган жана ушул күнгө чейин сакталып калган салт экени талашсыз. Бул салттын негизинде жээндин тайлары менен байланышы камсыздалып турган. Бул байыркы мезгилдеги авункулаттык үй-бүлө формасынын калдыктары катары карасак болот. Авункулат – avunculuc латын сөзүнөн алынып, баланы апасы тарабынан туугандары тарабынан баланын тарбияланышын түшүндүрөт. Бул бала тарбиялоо ыкмасы байыркы грек жана герман урууларында кездешкен [4, 32-б.].

Кыргыз эли негизинен жылкы жаныбарын абдан аздектеп келишкен. Кыргыздын уул балдары жаштайынан эле жылкы мингенди өздөштүрө билип, ат жалында чонойгон. Эгер жеткинчек бала 3-4 жашар балакай болсо анда аларга ылайык жаш балдардын ээри болгон (“бала ашамай”) [9, 261-б.].

Орто кылымдардагы көчмөн кыргыздардагы салт боюнча аттын ээси каза болсо атынын ээрин тескери жасап койгон жана куйругун кесип, ал атка башка эч ким, эч качан башка минген эмес [5, 281-б.].

Кыргыздар токулган килемди сөөк кою ырым-жырымдарын аткарууда салттуу пайдаланышкан. Маркумду акыркы сапарга узатаарда астына килем төшөп жаткырышкан. Бул да болсо маркумга болгон акыркы жогорку даражадагы сый-урмат катары каралган.

Маркумдун андан тышкары жылдыгы да ар кандай улуттук оюндары менен коштолуп келген. Мисалы тай чабыш, кунан чабыш, ат чабыш ондары элдин арасында популярдуу болгон [9, 138-б.]. Алгачкы тогуз атка ар кандай байге, белек-бечкектер берилген ошол баалуу белектердин бири бул токулган килемдер болгон.

Кыргыздарда үй-бүлөлүк мамилелерде да килем баалуу мүлк катары каралган, аялы балалуу болбой көзү өтүп кетсе аны башка септерине кошуп аялдын атасына (төркүнүнө) жеткирилип берилген [2, 78-б.]. Ал эми аялы өз эрки менен күйөөсү менен ажырашуусу келсе ал эч кандай мүлккө ээ чыгалбай калган, бар себин кайын журтуна таштап, ырачылыгын билдирип чыгып кетүүгө аргасыз болгон [2, 41-б.]. Андан тышкары кыргыздарда кыз бала атасынан сеп катары килем, кийиз, кийиттерди, энчини мүлк алган жана аны сөзсүз түрдө жаны үй-бүлөсүнө өзү менен кошо ала кеткен (кыз бала күйөөгө узаганда) [3, 45-б.].

Кызга атасы тарабынан берилүүчү септин көлөмү кудасы тарабынан берилген калынына жараша болгон [2, 78-б.].

Жыйынтыгы: Кыргыздардын салттуу ыкма менен токулган килем жана килем буюмдары күнүмдүк жашоодо орду чон болгон. Фергана өрөөнүндөгү кыргыз аялдардын негизги алектенүүчү кол өнөрчүлүгү бул жүн ийрип сайма сайып, шырдак жасап, килем согуу болуп келген. Айрыкча килем жана килем буюмдарынын көп функционалдуулугу байкаса болот. Демек кыргыздардын чарбасына жана жаратылыштык-климаттык шартына ылайык салттуу килемдеринин пайдалануу чөйрөсү да кенен болгондугу байкалат.

Адабияттар

1. Антипина, К.И. (1962). Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов (По материалам, собранным в южной части Ошской области Киргизский ССР).– Фрунзе: Изд-во Академии наук Кирг. ССР. -288 с.
2. Гродеков, Н. И. (1889). Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области – Ташкент: Типолитограф. С. И. Лахтина.–Т. 1: Юридический быт. -205 с.
3. Кисляков, Н. А. (1977). Наследование и раздел имущества у народов Средней Азии и Казакстана. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние.-130 с.
4. Крысин, Л. П. (1998). Толковый словарь иноязычных слов – М.: Рус. яз., - 848 с.
5. Радлов, В. В. (1980). Из Сибири: Страницы дневника (пер. с нем.). – М.: Наука.- 749 с.
6. Розвадовский, В. К. (1916). Опыт исследования гончарного и некоторых других кустарных промыслов в Туркестанском крае.- Ташкент: Тип. при Канц. Турк. ген.-губ.,- 51 с.
7. Сатыбалдиева, Ч.Т. (2021). Орнаментальные узоры традиционных ворсовых ковров кыргызов конца XIX-го и нач. XX вв. *Вестник Ошского государственного университета*, Т.2, №3. – сс. 228-237. DOI: 10.52754/16947452_2021_2_3_228. EDN: XZGAER.
8. Сатыбалдиева, Ч. (2022). Кыргыздардын салттуу килем токуу өнөрүнүн тарыхынан. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, (4), 118-123. https://doi.org/10.52754/16947452_2022_4_118
9. Симакон, Г. Н. (1984). Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX-начале XX в. – Л.: Наука. - 229 с.
10. Фелькерзам, А. А. (1914). Старинные ковры Средней Азии. // *Старые годы*. – СПб., (1914). – С. 17-22, 57-113.
11. Шефер, Э. (1981). Ткани // *Культура народов Востока. Золотые персики Самарканда*. – М., -266с.